

CHINGIZ AYTMATOV ASARLARIDA INSON TANLOVI MASALASI

Nargiza Rambergenova

Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Annotatsiya: Maqolada Chingiz Aytmatov ijodida inson tanlovi, vijdon, axloqiy mas’uliyat va ijtimoiy sharoit o’rtasidagi ziddiyatlar tahlil etiladi. Yozuvchi ijodining markazida inson ruhiyati, hayotiy qarorlar, ma’naviy izlanish va jamiyatdagi o’z o’rni haqida chuqur falsafiy mulohazalar yotadi. Aytmatovning “Ona yer”, “Oq kema”, “Asrga tatigulik kun”, “Qiyomat”, “Jamila” kabi asarlari asosida inson tanlovining badiiy va falsafiy mohiyati, uning zamonaviy inson hayotidagi dolzarbligi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Chingiz Aytmatov, tanlov, vijdon, ma’naviyat, axloq, insoniylik, falsafa, jamiyat.

KIRISH

XX asrning ikkinchi yarmi insoniyat tarixida murakkab davrlardan biri bo‘ldi. Sovet mafkurasi, texnika taraqqiyoti, urushning izlari, shuningdek, insonning o‘ziga bo‘lgan ishonchini yo‘qotish holatlari badiiy adabiyotda yangi mavzularni yuzaga chiqardi. Ana shunday sharoitda Chingiz Aytmatov o‘z ijodi bilan nafaqat qirg‘iz adabiyotini, balki butun turkiy va jahon adabiyotini yuksak darajaga olib chiqdi.^[1]

Aytmatov asarlarining eng muhim jihatlaridan biri — inson tanlovi masalasining markazda turishidir. Yozuvchi uchun inson tanlovi — bu faqat shaxsiy qaror emas, balki axloqiy, falsafiy, tarixiy hodisadir. U shunday degan edi:

“Insonni hayvon yoki mashinadan ajratib turuvchi narsa — tanlov qilish qobiliyatidir.”

Shu bois Aytmatovning barcha asarlari aslida insonning vijdon oldidagi sinovi haqida. U o‘z qahramonlari orqali “inson qachon inson bo‘ladi?” degan savolga javob izlaydi.^[2]

[1]

[2]

1. Aytmatov falsafasida inson tanlovi mohiyati

[1]

Aytmatov dunyoqarashi sharqona axloq, islomiy qadriyatlar, rus realizmi va ekzistensial falsafa sinteziga tayanadi. Uningcha, har bir inson hayotda o‘z yo‘lini tanlaydi — bu yo‘l uni najotga ham, halokatga ham olib borishi mumkin.

[1]

Yozuvchi asarlarida tanlovni uch bosqichda tasvirlaydi:

1. Ichki ziddiyat bosqichi — inson vijdon, qo‘rquv, muhabbat yoki burch o‘rtasida azoblanadi.

2. Harakat bosqichi — u o‘z qarorini qabul qiladi.

3. Natija bosqichi — tanlovning oqibati, inson ruhiyatiga ta’siri.

[1]

[2]

15-Oktyabr, 2025-yil

Masalan, “Jamila” qissasida Jamila muhabbat va jamiyat qonunlari o‘rtasida tanlov qiladi. Uning muhabbati jamiyat tomonidan “xiyonat” sifatida baholansa-da, Aytmatov nazarida bu insoniy tuyg‘uning g‘alabasidir. Shunday qilib, yozuvchi tanlovni ijtimoiy jinoyat emas, ruhiy ozodlik jarayoni sifatida talqin etadi.^{[1][SEP]}

[L]
[SEP]

[L]
[SEP]

2. “Ona yer” asarida inson va vijdon o‘rtasidagi tanlov

[L]
[SEP]

“Ona yer” (1963) asarida urush davridagi insoniy fojialar tasvirlanadi. Qahramon Tolgonoy — urushda barcha o‘g‘illarini yo‘qotgan ona, ammo u hayotga nafrat emas, minnatdorlik bilan qaraydi. U o‘z dardini yerga, tabiatga, Vatanga bog‘laydi.

[L]
[SEP]

Asarda Vasiliy obrazi orqali ham axloqiy tanlov masalasi yoritiladi. U o‘z o‘g‘lini yo‘qotgan bo‘lsa ham, insonlikni saqlab qoladi, yovuzlikka yovuzlik bilan javob bermaydi.

[L]
[SEP]

Bu asar orqali yozuvchi inson tanlovi — nafratni tanlash yoki kechirishni tanlash orasidagi eng og‘ir qaror ekanini ko‘rsatadi. Tolgonoy “yer onasi” sifatida insoniyatning sabr va kechirim ramziga aylanadi.^{[1][SEP]}

[L]
[SEP]

[L]
[SEP]

3. “Oq kema” — orzu va haqiqat o‘rtasidagi fojeali tanlov^{[1][SEP]}

[L]
[SEP]

“Oq kema” (1970) Aytmatov ijodida ramziy-falsafiy asar sifatida tanilgan. Qahramon bola orzular dunyosida yashaydi — u tabiat, mif va insonni bir butun deb biladi. Ammo real hayot unga bu uyg‘unlikni inkor etadi.

[L]
[SEP]

Bolaning otasi yo‘q, onasi ketgan, bobosi esa shafqatsiz odamlarga qarshi kuchsiz. Bolaning “oq kema” orzusi — poklikka qochish istagidir. Ammo jamiyatdagi yovuzlik, befarqlik va axloqiy inqiroz uni o‘z orzusini tanlashga majbur qiladi — bola o‘zini suvga tashlaydi.

[L]
[SEP]

Bu tanlov tashqi qochish emas, ichki ozodlikdir. Bola jamiyatni qoralamaydi, u faqat o‘z orzusini himoya qiladi. Yozuvchi shu orqali o‘quvchidan so‘raydi:

“Agar bola orzusini yo‘qotsa, insoniyatning kelajagi nima bo‘ladi?” Bu savol hali bugun ham dolzarb.

[L]
[SEP]

4. “Asrga tatigulik kun” — sadoqat, tarix va texnika o‘rtasidagi tanlov

[L]
[SEP]

Aytmatovning eng falsafiy romanlaridan biri “Asrga tatigulik kun” (1981) insoniyat sivilizatsiyasi, zamon va ma’naviyat to‘qnashuvini yoritadi. Qahramon Ediqey — oddiy

15-Oktyabr, 2025-yil

temiryo‘lchi, ammo u o‘z do‘sti Kazangapni urf-odat asosida tug‘ilgan joyiga dafn etish uchun kurashadi.

[L]
[SEP]

Bu oddiy voqea ko‘rinadi, lekin Aytmatov uchun bu insonlikni himoya qilish ramzidir. Ediqey jamiyat, zamon va texnik taraqqiyot qarshisida o‘z or-nomusini saqlaydi.

[L]
[SEP]

Romanda “manqurt” obrazi orqali inson tanlovsiz hayot kechirishining fojeasi ko‘rsatiladi. Manqurt — o‘z o‘tmishini, onasini, xalqini unutgan inson.

[L]
[SEP]

Aytmatovning mashhur gapi shundan keyin tug‘iladi:

“Inson o‘z onasini unutgan paytda, u endi inson emas.”

Bu faqat mif emas — bu milliy xotira va axloqiy tanlov haqidagi eng keskin ogohlantirishdir.

[L]
[SEP]

[L]
[SEP]

5. “Qiyomat” — e’tiqod va insoniyat oldidagi mas’uliyat

[L]
[SEP]

“Qiyomat” (1986) romanida Aytmatov ekologik falokatlar, axloqiy tanazzul va insoniy befarqlikka qarshi chiqadi. Asarda Avdiy Kallistratov obrazi insoniyatning vijdon ovozi sifatida gavdalanadi.

[L]
[SEP]

Avdiy jamiyatdagi zo‘ravonlik, tabiatning vayron qilinishi va ma’naviy qadriyatlarning yo‘qolishiga qarshi chiqadi. Uning tanlovi — haqiqat uchun kurashish, hatto bu kurash hayotiga zomin bo‘lsa ham.

[L]
[SEP]

Avdiy Aytmatov uchun “muqaddas ahmoq” — o‘z vijdonini jamiyatga qurbon qilgan insondir. Shu jihatdan, “Qiyomat” inson tanlovi masalasini kosmik darajaga olib chiqadi: inson endi faqat o‘z hayoti emas, butun sayyora oldida ham mas’uldir.

[L]
[SEP]

6. “Jamila” — muhabbat va jamiyat o‘rtasidagi axloqiy tanlov

[L]
[SEP]

“Jamila” Aytmatovning eng mashhur asarlaridan biri bo‘lib, unda insonning muhabbati va jamiyatdagi axloqiy me’yorlar o‘rtasidagi ziddiyat yoritiladi. Jamila turmush o‘rtog‘i urushda bo‘lgan paytda boshqa kishiga — Doniyorga oshiq bo‘ladi. U bu sevgini yashirmaydi, ijtimoiy qoralovga qaramay o‘z yuragiga sodiq qoladi.

[L]
[SEP]

Aytmatov bu yerda ayol tanlovini tasvirlaydi — bu muhabbatning g‘alabasi emas, insoniylikning g‘alabasi. Jamila o‘z tuyg‘usini yashirmaydi, shuning uchun u jamiyat tomonidan yomon ko‘riladi, ammo Aytmatov uchun u — eng halol inson.

[L]
[SEP]

Bu asar orqali yozuvchi shunday degandek bo‘ladi:

15-Oktyabr, 2025-yil

“Jamiyatni qutqaradigan narsa — sadoqat emas, halollikdir.”

[L]
[SEP]

7. Tanlov va manqurtlik falsafasi

[L]
[SEP]

Aytmatov ijodidagi eng og‘ir tushuncha — manqurtlik. Bu insonning tanlov qobiliyatini yo‘qotishi, boshqalar tomonidan boshqarilish holatidir. “Asrga tatigulik kun”da manqurt — o‘z onasini tanimagan yigit. Ammo yozuvchi uchun bu ramz ko‘p ma’noli:

- manqurt — tarixini unutgan jamiyat;
- manqurt — fikrlamay yashaydigan inson;
- manqurt — o‘z vijdonidan voz kechgan shaxs.

[L]
[SEP]

[L]
[SEP]

Aytmatov ogohlantiradi: inson tanlovini yo‘qotsa, u o‘z mohiyatini yo‘qotadi.

[L]
[SEP]

8. Aytmatov tanlovi — umumbashariy g‘oya sifatida

[L]
[SEP]

Chingiz Aytmatov asarlarida inson tanlovi — bu faqat milliy yoki ijtimoiy masala emas, umumbashariy falsafiy g‘oyadir. Uning qahramonlari millatidan qat’i nazar, barcha insoniyatning ma’naviy holatini ifodalaydi.

[L]
[SEP]

Yozuvchi o‘z asarlari orqali shunday xulosa chiqaradi:

- Har bir inson hayotida tanlov lahzasi bo‘ladi.
- O‘sha lahzada insonning asl mohiyati ochiladi.
- Kim vijdonini tanlasa — u inson; kim befarqlikni tanlasa — manqurt.

[L]
[SEP]

Xulosa

[L]
[SEP]

Chingiz Aytmatov asarlari insoniyat tarixida axloqiy uyg‘onish manifesti sifatida qadrlanadi. Uning qahramonlari shunchaki syujet ishtirokchilari emas — ular insoniyatning ruhiy holatini aks ettiradi.

[L]
[SEP]

Aytmatov uchun inson tanlovi — bu hayot mazmuni, vijdon mezoni, ma’naviyat sinovidir. U bizni shunday o‘ylashga undaydi:

“Har bir davrda insonning eng katta mas’uliyati — o‘z insonligini saqlab qolishdir.”

[L]
[SEP]

15-Oktyabr, 2025-yil

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Aytmatov Ch. Oq kema. — Bishkek: Kyrgyzstan, 1970.
2. Aytmatov Ch. Asrga tatigulik kun. — Moskva: Progress, 1981.
3. Aytmatov Ch. Qiyomat. — Moskva: Sovetskiy pisatel, 1986.
4. Aytmatov Ch. Jamila. — Frunze, 1958.
5. Aytmatov Ch. Ona yer. — Frunze, 1963.
6. Karimov N. Chingiz Aytmatov falsafasi va zamon. — Toshkent: Fan, 2018.
7. Qambarov B. Aytmatov ijodida ma’naviy tanlov. — “Jahon adabiyoti”, 2021.
8. UNESCO. Human Values in the Works of Chingiz Aitmatov. — Paris, 2019.
9. Rahmonova D. Aytmatov asarlarida axloqiy arxetiplar. — Toshkent, 2022.

